



УДК 331.101-043.86:005.44](477)(045)

Коденська М.Ю.,

докт. екон. наук, професор,  
професор кафедри економічної теорії та економіки підприємства АПСВТ

## *Соціально-економічна сутність праці в умовах глобалізаційних трансформацій*

*У статті висвітлено еволюцію визначення сутності праці як соціально-економічного поняття та як економічної категорії. Наведено низку визначень соціально-економічної сутності поняття «праця» економістами різних історичних періодів, обґрунтовано зміст «праці» в умовах глобалізаційних трансформацій; визначені основні компоненти сутності праці, а саме: історично закладена мотивація людини до дії, діяльності; потреба людини до реалізації накопиченої в організмі енергії, робочої сили через дію, діяльність людини, її корисну діяльність; потреба людини до самовираження, самоствердження, самореалізації.*

**Ключові слова:** праця, людина, сутність праці, продуктивна сила праці, енергетичний баланс людини, мета праці, функції праці, самоствердження, самовідтворення.

Мета статті – дослідити еволюцію поглядів, щодо визначення соціально-економічної сутності праці як дії, діяльності людини, з одного боку; з іншого – як економічної категорії, розкрити соціально-економічну природу праці, її види і форми.

Реформаційні процеси в Україні та її інтеґрес до інтеґрації у світову систему зумовив посилення руху капіталів, трудових ресурсів, товарів, послуг, технологій, інформації як всередині країни, так і між державами та світовими організаціями. Причому спостерігається активна і цілеспрямована концентрація капіталів, особливо фінансових і земельних як у транснаціональних так і національних корпораціях. Це справляє глибокий і не завжди позитивний вплив на всі сфери життєдіяльності людини, у тому числі у сфері прикладання праці, забезпечення робочими місцями, умовами життя людей, що спричиняє проблеми розвитку людини, її зайнятості корисною продуктивною працею, формування й розвитку ресурсних складових людського капіталу, що може викликати непередбачувані ризики для розвитку людини, економіки країни, суспільства і держави в цілому.

Глобалізаційні процеси спричиняють значні зміни структури виробництва й використання праці, зумовлені розвитком ринкових відносин як всередині держави так і на між-державному рівні, у тому числі ринків праці, ринків аграрно-продовольчих та промислових товарів. Вищий рівень розвитку продуктивних сил у розвинених країнах і їх забезпечення особливо в аграрній сфері промисловими потужностями з новітніми технологіями зберігання, доробки, переробки й транспортування аграрно-промислової продукції збільшує потребу в кваліфікованій робочій силі та в сировинних ресурсах, попит на які у розвинених країнах необмежений.

У той же час при недостатньому розвитку ринкової інфраструктури всередині країни і необмеженому та неконтрольованому зростанні цін на матеріально-технічні ресурси на зовнішньому ринку попит для сільськогосподарських товаровиробників на сировину є мотиваційним фактором нарощування експорту відповідної сільськогосподарської продукції. Це – з одного боку, з іншого – це явище зумовлює звуження структури аграрно-промислового виробництва, призводить до занепаду інтенсивних і трудомістких галузей економіки, до зниження потреби в робочій силі, зменшення робочих місць, й інших нега-раздів. Незатребуваність трудових ресурсів в Україні спричиняє їх відтік в інші країни, що знижує ресурсний потенціал. Тим більше, що мігрують найбільш продуктивні і високо-освічені працівники.

Реформування економічної системи в Україні з розвитком глобалізаційних трансформацій потребує сучасного наукового осмислення сутності праці – як економічної категорії, з одного боку, з іншого – як процесу діяльності людини в умовах нової економічної основи господарювання – переважно приватної власності на засоби виробництва, працю і її результати.



Багатоманітне і різнобічне тлумачення сутності категорії «праця» в багатьох літературних джерелах свідчить про широкий інтерес до змісту праці в сучасних умовах та про неоднакові підходи науковців щодо визначення змісту цього поняття в різні періоди розвитку суспільства.

В Енциклопедичному словнику [1, с. 529] праця визначена «як цілеспрямована діяльність людини, направлена на видозмінення і пристосування предметів природи для задоволення своїх потреб. Праця – основна умова існування суспільства». Наведене визначення в цілому об'єктивно відображає мету праці – для задоволення потреб, та як основна умова існування суспільства.

Більш глибоким змістом наповнене викладення сутності праці в Українській радянській енциклопедії (1983 р.), але за своєю метою не суперечить попередньому, а саме «Праця – як цілеспрямована діяльність, в якій люди за допомогою засобів праці діють на природу, пристосовуючи її для задоволення своїх потреб. Праця – основа існування і розвитку суспільства, повсякденна природна умова людського життя. Процес праці являє собою органічну єдність трьох моментів: цілеспрямована доцільна діяльність людини або сама П.; предмети праці; засоби праці, за допомогою яких людина впливає на предмети праці. Впливаючи на природу, людина змінює не лише її, а й саму себе, розвиває свої здібності, що збільшує продуктивну силу праці. Праця створила саму людину» [2, с.329]. У наведеному визначенні праця на першому місці, як первинна, а людина уже потім, як продукт праці, що не зовсім коректно і досить сумнівно, бо праця і людина невіддільні.

В кн. Керба Л.П. «Основи охорони праці» (2003) праця визначається як доцільна, свідомо, організована діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення суспільних та особистих потреб людей. Керб Л.П., розглядаючи працю як процес, також характеризує її як «єдність трьох складників: сама праця як доцільна діяльність, предмет праці (того, на що спрямована праця), знаряддя праці (речі або комплекс речей), за допомогою яких людина діє на предмет праці [3].

З розвитком наукової думки, світоглядних поглядів на сучасне суспільство, формування соціальних відносин на базі нової економічної основи господарювання – приватної власності на капітал, доповнюються, розширюються і поглиблюються теоретичні підходи до визначення сутності праці як соціально-економічного поняття і як соціально-економічної категорії. Праця наділяється певними характерними ознаками, цілями, метою, можливостями, потребами, ресурсними складовими. При цьому залишається незмінною важливіша ознака праці – мета праці як необхідна основа життєдіяльності людини. Так, в навчально-методичному посібнику «Економіка праці та суспільно-трудова відносин» за загальною ред. професора С.П. Качана (ТДГУ. Тернопіль – 2006) на основі опрацювання багатьох літературних джерел наведено низку різномістовних тлумачень щодо визначення сутності праці, починаючи з трактування сутності праці мислителями античності, зауважуючи при цьому, що «погляди на роль цього поняття змінювались ще здавна, впродовж тисячоліть, разом з еволюцією світогляду» [4, с. 11.]. Наведемо, з нашого погляду, найбільш значимі і поширені з них: праця – як основний засіб існування (мислителі античності – Ксенофонт, Платон, Арістотель); праця – необхідна умова життя, зміцнення моралі і т.д. (Фома Аквінський); праця – не лише основа життєдіяльності людини, а й основна сфера її формування та розвитку; праця – це сутність людини, головна і необхідна умова існування людського суспільства. І далі – «праця не залежить від тих чи інших суспільних форм, є вічною природною необхідністю і без неї не був би можливим обмін речовин між людиною і природою, тобто не було б можливим саме життя»; «праця – основа для виникнення таких людських властивостей як спілкування, свідомість, мова, формування духовних цінностей, праця з самого початку виступає як спільна діяльність...» [4, с. 12].

«Праця – це складне і багатоаспектне явище, яке відіграє в житті суспільства і окремої людини особливо важливу роль, оскільки саме це поняття є невіддільним від людського життя. Праця виступає однією з найважливіших форм самовираження, самоактуалізації і самовдосконалення людини». «Праця – свідомо, ціленаправлена діяльність, докладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату й задоволення своїх матеріальних та духовних потреб; праця – процес перетворення людиною природних ресурсів в цінності та блага; праця – вияв людської особистості» [4, с. 14]. В наведених трактуваннях праця невіддільна від людини.

При визначенні соціально-економічної сутності праці автори Посібника вважають



наступне: «Праця – основа функціонування та розвитку людського суспільства незалежно від будь-яких суспільних форм, умов існування людей, це постійна природна необхідність, без якої неможливе людське життя. Праця – фундаментальна форма діяльності людини, спрямована на створення матеріальних цінностей та надання різноманітних послуг. Сама праця (жива) – процес усвідомленого впливу працівника, який має відповідні знання, вміння та навички на предмети праці для досягнення конкретного результату» [4, с.19].

Розглядаючи різнобічно сутність праці як соціально-економічного явища, що проявляється у численних функціях праці (створення матеріально-культурних благ, забезпечення суспільства предметами та послугами, що задовольняють потреби людини; забезпечення матеріального добробуту працівника і членів його сім'ї і ін.), автори Посібника вважають, що праця повинна бути сферою самореалізації, самоутвердження людини [4, с. 20]. І далі...Праця може розглядатися стосовно суспільства в цілому (суспільна праця) і окремої особистості (індивідуальна праця). Суспільна праця виступає загальною базою, витоком усіх соціальних явищ [4, с. 22].

З розвитком суспільних відносин, наукової думки, НТП визначенню змісту праці надається більш ширше коло значимих сутнісних ознак, що характеризують її не тільки як «цілеспрямовану діяльність людини», окремої особистості для задоволення своїх матеріальних чи інших потреб, а праця розглядається як суспільна праця, що «виступає загальною базою, витоком усіх соціальних явищ». Автори Посібника розширюють функції праці, небезпідставно вважають, що «праця повинна бути сферою самореалізації, самоствердження людини».

По суті погляди щодо сутності праці в своїй соціально-економічній основі не змінювались, а лише уточнялись, доповнювались, поглиблювались з еволюцією світогляду.

Залежно від суспільної форми організації праці автори «Посібника» розрізняють працю найману та приватну, індивідуальну та колективну [4, с.27], що особливо проявляється зараз в умовах трансформації суспільних відносин, які змінюються з формуванням відносин власності на капітал.

Характер праці формується значною мірою під впливом особливостей змісту праці за такими ознаками як частка фізичної та розумової праці, рівень кваліфікації, умови праці. Автори Посібника за змістом розрізняють такі види праці: просту і складну, творчу та репродуктивну, фізичну та розумову<sup>1</sup> [4, с. 29]. Разом з тим підкреслюється, що праця завжди є одночасно розумовою і фізичною діяльністю і обґрунтовують тим, що тут не можна провести ниткою межі, бо будь-яка професійна діяльність людини більшою чи меншою мірою пов'язана з інтелектуальною та фізичною напругою.

Гнилицька Н. О. в роботі «Праця як соціокультурний феномен» (2009) також різнобічно розкриває сутність праці: як соціокультурний феномен; як витрати енергії, фізичних зусиль по подоланню опору, переробки і передачі інформації, як доцільну або соціально необхідну діяльність, тощо; як предметну діяльність, ототожену в речовинність; як процес створення суб'єктом своєї соціальної і індивідуальної особистості; як процес духовного та інтелектуального формування особистостей; як процес самореалізації людини як цілісного суб'єкта, як особистості [5].

Гнилицька Н.О., в більшості повторюючи своїх попередників щодо сутності праці чітко конкретизує різнобічні функції праці: праця – перетворення людиною матеріально-речовинної природи; як засіб існування соціальної форми матерії; як засіб створення передумов об'єктивних умов буття; як соціокультурне явище, що пов'язує людину з іншими людьми та суспільством взагалі, а також з природою; як основна умова виникнення соціальної нерівності; як основний феномен життя людини і суспільства.

Якщо з основними функціональними навантаженнями сутності праці, наведеними Н. Гнилицькою, в основному можна погодитись, то щодо праці, як основної умови «виникнення соціальної нерівності» не є обґрунтованим, а отже, є сумнівним, бо соціальна нерівність створюється і визначається не лише працею, а ще й багатьма іншими чинниками [6, с.52-54; 14 с.72-74].

Матеріали з Вікіпедії також подають різнофункціональне визначення сутності праці: праця – цілеспрямована діяльність людей; одна з найважливіших здатностей людини; доцільна діяльність людини; трудовий процес; певний вид діяльності; зусилля, напруження;

<sup>1</sup> Визначний український мислитель 19 століття С. Подолинський вирізняє також психічну працю [6, с. 50, 79]



матеріалізований результат якоїсь роботи, діяльності; праця – робота, функціонування машин, механізмів

Наведені тлумачення науковцями щодо сутності праці свідчать, що праця – це багатофакторна категорія – філософська, соціальна, економічна, безпосередньо пов'язана з людиною. Спільним знаменником для всіх наведених тлумачень визначення сутності праці перш за все є активна дія людини, корисна, ціленаправлена діяльність людини. Отже праця невіддільна від людини незалежно від суспільно-економічної формації, який би характер чи від діяльності вона не носила. Спільним для більшості тлумачень сутності праці є мета праці як цілеспрямована корисна діяльність людини, людей зі створення матеріальних і духовних благ для задоволення потреб кожного індивіда, сім'ї, а також потреб суспільства в цілому.

Зовсім по іншому до визначення сутності праці підходить С. Подолинський [7, с. 37-120]. Спираючись на закони механіки, закон збереження енергії, на механічну теорію тепла, на «перетворюваність усіх фізичних сил, усіх форм енергії одних в одну», на визначення того, що «всі види енергії є кінетичними тобто вони є рухом», на вчення фізиків Гюйгенса, Лейбніца, Лесаржа та інших фізиків-філософів свого часу, С. Подолинський дійшов висновку, що «праця людини і дії тих тварин, до яких відносять поняття «праця», – це один з численних видів прояву загальної світової енергії<sup>2</sup>»

Зважаючи на те, що праця людини це – прояв енергії, С. Подолинський зауважує: «Ми думаємо, що можливість вигіднішого розподілу енергії – до певної міри в руках людини» [7, с.44]. І далі: «При такому великому надходженні на Землю променевої енергії Сонця на ній відчувається брак вищих форм енергії». «Способів, якими сонячну енергію можна переводити у механічний рух, вкрай мало. Ось найголовніші з них: надавання руху повітрю, змінюючи його пружність, піднімання води випаровуванням її, хемічна дисоціація за допомогою рослин, м'язова робота людини і тварин, винаходження і будівництва штучних двигунів і машин за допомогою психічної і м'язової роботи людини і вищих тварин [7, с.50-51].

«Взагалі не можна не визнати, що виробництво поживного матеріалу, який містить запас перетвірної енергії, від часу появи на земній поверхні людства збільшилося, ... «що свідчить про вплив праці на накопичування енергії на землі».

Задаючи собі питання «звідки береться додаткова енергія, необхідна для творення цього поживного і горючого матеріалу, автор відповідає: «На це можна дати тільки одну відповідь: з праці людини і свійських тварин. Що ж таке праця в такому випадку? Праця – це таке використання механічної і психічної роботи, накопиченої в організмі, яка має своїм результатом збільшення кількості перетвірної енергії на земній поверхні. Це збільшення може відбуватися або прямо, переводячи нові кількості сонячної енергії у більш перетвірну форму, або опосередковано, зберігаючи певну кількість уже існуючої на земній поверхні перетвірної енергії від розсіювання, неминучого без застосування праці» [7, с.64].

«Енергія, накопичена рослинами, тільки тоді йде на піднімання нової кількості енергії на вищій щабель, коли запас цієї входить до складу їжі працюючої тварини чи людини, або ж служить паливом для машини, яку виготовлено і яка управляється людською працею» [7, с.64-65]. І далі: «Крім того, не треба забувати, що під словом «праця» розуміють позитивну дію організму, яка має своїм результатом збільшення збереження енергії»...

«Праця є поняттям цілком позитивним, яке полягає завжди у використанні механічної, або психічної роботи, що має обов'язковим результатом збільшення перетвірної енергії або збереження від розсіювання такої енергії, яка при споживанні матиме наслідком збільшення запасу енергії [7, с. 66].

«...Для того, щоб дійти до поняття «праця», ми повинні одержати таку видозміну закону боротьби за існування, щоб кількість енергії, яка міститься у яких-небудь створіннях природи, систематично, і тому успішно, збільшувалася, при одночасному зберіганні цієї енергії від розсіювання або розкрадання природними ворогами цього творіння природи» [7, с. 67]

«...Поки первісна людина жила серед інших тварин, підпорядковувалася загальним законам боротьби за існування, дістаючи від навколишньої природи без усякої з свого боку дії все, що їй було необхідно для задоволення своїх потреб, доти людина не змінювала

<sup>2</sup> Під словом «енергія» будь-якої системи тіл сучасна наука розуміє суму здатностей тіл цієї системи виконувати якісь дії. «Через те, що всі дії спричиняються якоюсь із фізичних сил, то і енергія є сумою всіх фізичних сил, які перебувають у даній системі тіл. Нині вважають, що є сім різних видів фізичних сил: тепло, світло, електрика, магнетизм, хімічна спорідненість, частинкові сили і всесвітнє тяжіння» [7, с.37]



скільки-небудь помітно величини енергетичного бюджету земної поверхні. Отже, «М'язову роботу не слід плутати з корисною працею» [7, с. 69]. І далі: «Завдяки прикладанню людської праці десятина землі змогла зберегти у рослинній матерії, яка вкриває її, у десять чи двадцять разів енергії більше, ніж до того». «Землеробство виснажує ґрунт тільки тоді, коли воно ведеться нерозумно, хижацьким способом ...Правильне землеробство є найкращим прикладом корисної праці, тобто роботи, яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні [7, с. 71].

Ставлячи собі запитання: звідки ж береться в організмі енергія, необхідна для виконання дій, які ми називаємо працею, Які механізми цих дій?, С. Подолинський сам і відповідає: «На перше запитання можемо відповісти, що вся механічна робота в організмі тварин має своїм джерелом енергію, збережену в їжі у формі хімічної спорідненості, яка насичується в організмі людини та спорідненістю вдихуваного кисню переходить у тепло, а частина останнього переходить у механічну роботу, ...або працю, якщо ця зовнішня робота матиме своїм результатом збільшення енергії на земній поверхні» [7, с. 72].

«...Наш організм (організм людини) має загальний енергетичний бюджет. Все що на сьогодні відомо, зводиться, приблизно, до такого: психічна діяльність, як і м'язова, супроводжується утворенням тепла саме на нервових клітинах. Крім того психічна діяльність, втомлюючи людину, робить її не тільки менш здатною до продовження розумової праці, а й послаблює її здатність до мускульної роботи. В свою чергу і мускульна діяльність так само впливає не тільки на продовження мускульної діяльності, а й на психічну діяльність» [7, с.79].

Таким чином С. Подолинський при визначенні сутності «праці виходить з того, що людина має загальний енергетичний бюджет», який потребує свого використання. При цьому він зауважує, що при психічній діяльності людина втомлюється, тобто енергетичний бюджет людини має певні обмеження, що в процесі діяльності людини приводять до її втомлюваності, до послаблення її здатності не тільки до мускульної роботи, а й до психічної діяльності.

Отже праця людини, здатність людини до дії, діяльності визначається її загальним енергетичним бюджетом, що ставить на перше місце потреби людини до дії, діяльності при цьому корисної діяльності, що має своєю метою збереження і збагачення енергії на земній поверхні.

Таким чином дослідженнями С. Подолинського доведено, що людина має певний енергетичний бюджет, постійно протягом свого життя накопичує енергію, яка має знаходити свій вихід у дії, у постійній діяльності людини, причому корисної діяльності, що має назву праця. Така діяльність спрямовується перш за все на реалізацію накопичуваної в організмі Людини перетворювальної енергії, використання якої має бути цілеспрямованим на користь людини, суспільству, держави.

Отже, суспільство, держава мають створити умови для використання енергії людини з корисністю і для Людини і для суспільства, і для держави. Мають бути створені умови, щоб Людина могла організувати своє робоче місце за своїм уподобанням, своїм інтересом, своїми знаннями, вмінням. Адже всі люди різні, з своїм енергетичним потенціалом, своїми ресурсними складовими (хистом, здібностями, здоров'ям та інше). Не всі люди спроможні для реалізації свого енергетичного потенціалу самі організовуватись, отож для такого типу людей суспільство, держава мають створювати робочі місця, де такі люди можуть реалізовувати свою робочу силу, свою енергію, свій ресурсний потенціал. В протилежному разі «Майдан гідності» буде повторюватись. Люди, не зайняті продуктивною, корисною працею, будуть шукати вихід своєї енергії. Добре, якщо в корисній праці, а то в різного типу угруповань, які організовуватимуться за інтересами, цілями і іншими ознаками. І це не завжди може бути Майдан.

В Україні, багатій на творчі талановиті людські ресурси, різноманітні сприятливі природно-кліматичні ресурси є база для корисного використання енергетичного потенціалу людини шляхом розвитку багатьох галузей економіки, зокрема, аграрно-промислового виробництва, соціальної інфраструктури, особливо на селі, направляти енергію людини на організацію виробництва різного асортименту продовольчих продуктів і товарів широкого вжитку. Так, відродження і розвиток галузі льонарства сприятиме нарощуванню виробництва льону-волокна, розвитку промислових переробних підприємств текстильного і швейного напрямів, збільшенню виробництва льняної олії, що має різноманітне як харчове так і промислове використання та забезпечить збільшення валового внутрішнього продукту як базу розвитку



економіки, нарощування й використання продуктивної сили людини, формування вищого рівня людського капіталу.

Або взяти таку галузь як скотарство, розвиток якої потребує праці людини та має забезпечити населення продукцією тваринницького походження, результатом якої є збільшення енергії на землі. «Рослини в основному зберігають сонячну енергію, але не перетворюють її у механічну енергію» [7, с.56], тоді як «всі тварини у більшій чи меншій мірі перетворюють частину збереженої рослинами енергії у її найвищу форму – механічну роботу» [7, с.60]. До того ж це – забезпечення робочими місцями людей праці, виробництво передусім продуктів харчування, база розвитку промислових переробних підприємств, розвитку органічного землеробства, в основі яких праця людини – організована, цілеспрямована, продуктивна, корисна.

Людина багатомірна. Людські властивості мають надзвичайну строкатість [9, с.26]. У сутності людини поєднується розмаїття виявів – «розумових, учинкових, комунікативних, душевних і духовних» (там же, с. 2). Виходячи з того, що праця невіддільна від людини, який би характер чи вид діяльності вона не носила, з розвитком людини, суспільства, науки, науково-технічного прогресу праця видозмінюється, розширюється сфера прикладання праці, поглиблюється інтелектуалізація праці, зростає значення праці безпосередньо для розвитку людини, суспільства.

Разом з тим, незалежно від соціально-економічних формацій (укладів), рівня розвитку індустріального, постіндустріального, «інформаційного суспільства», «суспільства знань» праця залишається першою життєвою потребою людини як засіб саморозвитку, прояву й утвердження особистого природного розуму, особистих здібностей і можливостей, самозабезпечення своїх природних фізіологічних і духовних потреб, самовідтворення, власного самовизначення, як засіб соціального співжиття.

Заміщення праці знаннями, як вважає С.Г. Міхньова в своїй роботі «Інтелектуалізація економіки: інноваційне виробництво та людський капітал»[10] твердження дещо сумнівне і не обґрунтоване. Ми вважаємо, що знання – це ресурс, вироблення якого, практичне пізнання якого, освоєння і застосування чи передача потребує праці людини. Тим більше, що автор цього не заперечує, наголошуючи про те, що «знання та творчий потенціал працівників стають головним фактором ефективності економічної системи, без якого технічний і економічний прогрес останнього стає практично недосяжним завданням, незалежно від обсягу коштів, інвестованих у виробниче обладнання і технологію». Тобто, працівники не виключаються з виробничого процесу, отже праця як така тут є присутньою, а так як «знання та творчий потенціал працівників» невідривні від людини, отже працю нічим замінити неможливо.

Погоджуємось, що «наукова, економічна, технологічна, організаційно-управлінська інформація, що втягується в продуктивне споживання, багато в чому передуючи виробничому процесу, визначаючи його відповідність мінливим умовам виробництва, стає рушійною силою інновацій, «персоніфікованим» ресурсом, частиною ноу-хау компаній» Але ж компанії – це колектив людей, які володіючи системою інформаційних та інших не менш важливих знань, як ресурсом, організовують своєю працею виробничий процес. Без праці людей цього колективу ніякого виробничого процесу не буде.

Саме Людина з її «емоціями, інтуїцією, специфікою сприйняття, самоаналізом», а також здатністю до «перетворення реальності» своєю працею, озброєною системою знань, у тому числі й інформаційних знань, озброєною інтелектуалізованим капіталом «створює нове соціальне середовище» розвитку працівника в праці», нову якість трудового життя». Погоджуємось, що «останнє зумовлює соціалізацію праці» і означає самостійне мислення та нестандартне ставлення до роботи як критерій професійності». Отже, в результаті освоєння людиною знань, вмінням їх генерувати і застосовувати у процесі своєї професійної діяльності створюється вища продуктивна сила праці<sup>3</sup>, вищий її енергетичний інтелектуалізований ресурс, але це праця людини.

В економічній сутності праці акумульована перша життєва потреба людини до її самовідтворення і розвитку, як цілеспрямована діяльність людини на створення

<sup>3</sup> Продуктивна сила праці як економічна категорія характеризує потенціальні можливості працівника, в яких акумульовано рівень досконалості соціально-економічних відносин, рівень розвитку науково-технічного прогресу, якість і структура інтелектуально-інформаційної праці й оснащеності виробництва, загальноосвітній і кваліфікаційний ценз працюючих [11, с. 29].



матеріальних і інтелектуальних цінностей (благ) для задоволення власних природних потреб, що не змінюється і не зміниться зі зміною суспільно-економічних формацій.

Як економічна категорія «праця» відображає відносини людей праці в процесі їх життєдіяльності, їх активність до процесу реалізації власної природної сили, власної природної й накопичувальної енергії, своїх індивідуальних особливостей, здібностей, що має забезпечити природні потреби життєдіяльності людини, виявлення особистих індивідуальностей, їх самовідтворення незалежно від суспільно-економічної формації. В умовах первіснообщинного ладу при відсутності чи примітивності знарядь праці, праця була основним засобом існування людини, її життєдіяльності, основною сферою формування й розвитку людини. В той період основним ресурсом людини була природна фізична сила, що спрямовувалась на виживання в природному середовищі.

В процесі розвитку науки, техніки, НТП, суспільних відносин формуються нові потенціальні ресурси людини, зростають її ресурсні можливості, збагачується її ресурсний потенціал, який у кожній індивідуальності свій: за структурою, рівнем сформованості, рівнем можливостей реалізації, «здатністю усвідомлювати суттєвість та буттєву значимість своїх можливостей [9, с. 98]. Зростає потреба й усвідомлюваність людини до нарощування свого ресурсного потенціалу, а разом з тим і до його реалізації.

В сутності праці як соціально-економічного поняття містяться наступні компоненти: потреба людини до реалізації накопичуваної в організмі енергії, робочої сили, що може бути виражено через дію людини, її діяльність в тих сферах прикладання праці, в яких проявляється найвища активність дії, корисна результативність діяльності людини, що визначатиметься рівнем сформованості і розвитку ресурсного потенціалу людини: фізичного, інтелектуального, духовного [12]. Це – з одного боку, з іншого – зрілістю суспільства, його можливістю, потребою і здатністю державних владних структур сприйняти, спрямувати, використати енергію кожної конкретної людини, її ресурсний потенціал на розвиток виробництва, на творчий пошук в галузі науки, техніки, на розвиток суспільства і держави в цілому. В ринковій економіці лише при взаємовідповідності з одного боку пропозиції праці людини, її ресурсного потенціалу суспільству й державі, та з другого – зрілість, розуміння і вміння державних владних структур, суспільства використати цей ресурсний потенціал людини можливий розвиток і людини і суспільства і держави.

Отже, в сутності праці історично закладена особиста мотивація людини до дії, діяльності людини, яку чітко і неупереджено, але дещо односторонньо сформулював Керба Л.П. в книзі «Основи охорони праці» (2003) – «праця – доцільна, свідома, організована діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення суспільних та особистих потреб людей». Правда, тут визнано первинність діяльності людей, а не конкретної людини. Але ж любий колектив формується на основі інтересу, мотивів до праці конкретної людини, на основі чого і організовується діяльність людей, колективу. Саме на основі мотивації конкретної людини до корисної дії, діяльності з метою реалізації перш за все свого енергетичного ресурсу, свого професійного інтересу, а вже потім – спільних професійних інтересів та забезпечення особистих природних потреб створюються професійні трудові творчі колективи.

Наступною важливою компонентою поняття «праця» є потреба людини до самовираження, самоствердження, самовідтворення. В цій компоненті поєднується мотив до забезпечення своїх і сім'ї природних потреб в матеріальних і духовних благах, що може раціоналізуватися, але ні за яких обставин не зникнути, та мотив до самоствердження – найважливішої здатності людини, що буде зростати з розвитком людини, формуванням її ресурсного потенціалу, та визначатиметься активізацією розвитку науки, науково-технічного прогресу, суспільства в цілому.

З розвитком науково-технічного прогресу, формуванням «суспільства знань», «інформаційного суспільства» поділ праці на фізичну і розумову залишиться, проте зміниться зміст праці, співвідношення застосування працівником фізичного і розумового навантаження, співвідношення застосування фізичної і розумової праці, що буде наслідком використання у виробничому чи іншому процесі нових більш потужних, мобільних, продуктивних, інтелектуалізованих знарядь праці і новітніх технологій. Саме їх ефективне використання потребуватиме глибоких знань людини, інформаційного забезпечення та високої професійності людини щодо безпосередньо будови цих знарядь праці та використання технологій їх застосування.

З розвитком НТП появляться нові види праці, розшириться сфера прикладання праці,



зросте потреба переміни праці у відповідності до дії закону переміни праці<sup>4</sup>, зміниться співвідношення у застосуванні живої і уречевленої праці, причому частка останньої зростатиме, що зумовить підвищення вартості результатів праці, а значить і ціни робочої сили. Зросте більш швидкими темпами потреба у кваліфікованих високопрофесійних працівниках, що наразі спостерігається, для обслуговування нових інтелектуалізованих машин, обладнання і механізмів у всіх галузях економіки та сферах прикладання праці. Зростатиме значення культури праці і виробництва, дисципліни праці, якості праці, відповідальності.

З розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, з розвитком суспільства удосконаляться соціальна сутність людини, раціоналізуються її потреби, розиряться інтереси, зазнають змін ціннісні орієнтації, самооцінка, що визначатиме мотивацію людини (індивіда) до поглиблення знань, технологій, до творчого їх осмислення і застосування у процесі своєї трудової діяльності, у процесі праці.

Залишиться двоїтий характер праці. З одного боку, це – конкретна праця, що її витрачає працівник у певній, корисній специфічній формі і створює споживчу вартість товару; з другого боку – праця виступає як затрата робочої сили взагалі, як продуктивна діяльність людського мозку, м'язової і нервової системи. Це абстрактна праця, яка створює вартість товару [2, 67], що незалежно від способу виробництва є закономірним. Зміниться лише інтенсивність, результативність праці як конкретної так і абстрактної, бо визначатиметься рівнем знань людини праці, рівнем розвитку засобів праці, їх виробничою потужністю, продуктивністю, їх інтелектуалізованістю, що потребуватиме вищого інтелектуального розвитку людини, конкретного працівника. Саме праця такого працівника є джерелом створеної вартості товару. Тому дуже складно погодитись з думкою А.Гальчинського, який вважає, «що за сучасних умов джерелом вартості стають не психофізичні зусилля працівника, а перш за все його інтелектуальний потенціал, знання людини» [13, с.49]. Але ж потенціал людини, знання є лише ресурсом людини, що приводить в дію праця тієї ж людини. Без прикладання праці людини ніякої вартості не створюється. В інформаційному суспільстві – «суспільстві знань» відбиваються глибинні процеси у структурі суспільної праці, домінуючим типом якої стає «переважно інтелектуальна, озброєна науковими знаннями творча праця». Тому наведена у названій статті А.Гальчинського теза Д.Белла, а саме: «Коли знання у своїй системній формі застосовуються у практичній переробці існуючих виробничих ресурсів..., то можна сказати, що саме вони, а не праця виступають як джерело вартості», є дискусійною. Бо знання – це ресурс, можна зауважити, що це дуже дорогий, цінний ресурс, але без дії, діяльності людини праці, працівника, який володіє цим ресурсом, цей ресурс може бути невикористаний, отже сам по собі без дії, діяльності людини цей ресурс ніякої вартості не створить. Знання, інформація самі по собі, без освоєння їх людиною та корисного їх застосування, використання, поширення нічого не вартують. Саме тому найбільш вагомим фактором розвитку «інтелектуальної економіки», суспільства знань, створення більших обсягів доданої вартості є розвиток та раціональне використання потенціальних ресурсів людини: фізичних, інтелектуальних, духовних.[13].

Залишиться двоїтий характер праці щодо живої праці – як доцільної діяльності людини по створенню всяких благ, — як матеріальних благ, так і соціальних, духовних, також уречевленої (минулої), під якою розуміють працю, матеріалізовану у виробленій раніше продукції та всяких інших благ. Зміниться лиш їх співвідношення як у витратах часу так і вартісних показниках.

Залишиться поділ праці на приватну і суспільну. Але співвідношення між ними, як причинно-наслідковий взаємозв'язок, що викликав суперечливість, має змінитись з розвитком людини та більш досконалих суспільних відносин, суспільства взагалі. При цьому приватна праця, що забезпечує власні різноманітні, а не тільки фізіологічні потреби працівника і його сім'ї, має переважати і бути важливішим джерелом соціальних інвестицій у розвиток безпосередньо конкретної людини.

<sup>4</sup> Закон переміни праці передбачає зміну діяльності людини, що є фактором її продуктивного перепочинку від одноманітної фізичної чи розумової напруги [11, с. 30]. Для діяльної людини це обумовлено її багатими й різноманітними ресурсними складовими, що спроможні забезпечувати перехід до виконання інших технологічних операцій, що забезпечить активний відпочинок (наприклад, заняття фізкультурними вправами, що не є змістом цілеспрямованої діяльності людини, але їх використання також потребує фізичного навантаження, отже це теж праця, що підпорядкована дії закону переміни праці.





З розвитком НТП, з розвитком і формуванням інтелектуальних ресурсів, духовних ресурсів людини, створенням досконалих суспільних відносин зменшиться потреба в соціальних інститутах примусу, забезпечення правовідносин, що зменшить потребу суспільної праці. З розвитком продуктивних сил суспільства, суспільних відносин сутність праці як економічного поняття буде збагачуватись, але в своїй основі не зміниться, тому що праця безпосередньо пов'язана з людиною, її розвитком, необхідністю людини діяти для реалізації своєї енергії, своєї робочої сили. Не зміниться і природна потреба людини в необхідності забезпечити себе, свою сім'ю матеріальними і духовними благами, що створюються людиною і лише людиною в процесі її корисної трудової діяльності. Змінюватимуться знаряддя праці, розширяться їх видова структура, зросте їх потужність, продуктивність, інтелектуалізованість, що змінить умови, форми і способи прикладання праці. Зміниться функція і зміст прикладання фізичної праці. Зменшиться потреба некваліфікованих працівників, але потреба людини в праці залишиться.

### Література:

1. Энциклопедический словарь. М.: «Советская энциклопедия». – 1964., том II.
2. Українська радянська енциклопедія, т. 9
3. Керб Л.П. Основи охорони праці, 2003.
4. Економіка праці та суспільно-трудова відносини НМП. За заг. ред. проф. Є.П. Качана. ТДЕУ. Тернопіль – 2006.
5. Н.О. Гнилицька Праця як соціокультурний феномен // Гуманітарний вісник. – Вип. 37.
6. П.Єщенко, М. Чередник. До чого веде зміна структури власності // ЕУ, 1992. – С.51-60.
7. С. Подолинський «Людська праця і її роль у розвитку енергії» Вибрані твори. Луцьк 2004.
8. Черевко Г. Соціальна інфраструктура села в умовах переходу до ринкових відносин // ЕУ, 1992 – С. 89-91.
9. Міхньова С.Г. Інтелектуалізація економіки: інноваційне виробництво та людський капітал. – Інновації. – 2003. – №1.
10. Коденська М.Ю. Автореферат док. дисерт. «Ефективність інтегрованого виробництва в агропромислових підприємствах і агрофірмах в умовах переходу до ринку». К. 1994 с.
11. Філософія. Світ людини. Курс лекцій. – К.: Стилос. – 1999.
12. Коденська М.Ю. Людський капітал як чинник економічного зростання. Матеріали Міжнародної наукової конференції викладачів, аспірантів і студентів «Людський капітал в умовах трансформації українського суспільства» 26-27 березня 2014р. м. Київ, АПСВ.
13. Гальчинський А. Праця і капітал: відносини партнерства // Економіка України, 1992, №5. – С. 42-50.
14. Іноземцев В.Л. «Класс интелтуалов» в постиндустриальном обществе. // Социологические исследования, социальная структура, 2000. – С.67-77.

**Коденская М.Е.**, докт. экон. наук, профессор, профессор кафедры экономической теории и экономики предприятия АТСОТ

**Социально-экономическая сущность труда в условиях глобализационных трансформаций.** В статье отражена эволюция определения сущности труда как социально-экономического понятия и как экономической категории. Приведен ряд определений понятия «труд» экономистами разных исторических периодов, обосновано содержание «труда» в условиях трансформаций глобализаций; определены основные компоненты сущности труда, а именно: исторически заложена мотивация человека к действию, деятельности; потребность человека к реализации накопленной в его организме энергии через определенные действия, полезную деятельность; потребность человека к самовыражению, к самоутверждению, самореализации.

**Ключевые слова:** труд, человек, сущность труда, производительная сила труда, энергетический баланс человека, цель труда, функции труда, самовыражение, самоутверждение, самовоспроизводство.

**Kodenska M.U.**, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory and Enterprise, Academy of Labour, social Relations and Tourism

**Socio-economic nature of work in terms of globalization transformations.** The article reflects the essence of labour as a socio-economic concept and as an economic category. The chain of determinations of the concept «labour» is given by the economists of different historical periods, the essence of the term «labour» is grounded in the conditions of global transformations; the key components of the nature of work are identified, namely, the historically human desire to action activities; human need to implement the body of accumulated energy and workforce through action, human useful activity; human need for self-expression, self-determination, self-realization are proved.

**Key words:** labour, man, essence of labour, productive force of labour, power balance of man, labour goal, function of labour, self-expression, self-determination, self-realization.